

МИШО КУЛИЋ

МАРКСИЗАМ И ИДЕОЛОГИЈА

(Иво Паић: "Производња идеологије",
"Просвета", Београд, 1984.)

Откриће феномена идеолошког и јављање идеологије као проблема, у готово непрегледној литератури, вишеструко је разматрано, те је и сваки духовни напор уједно и мисаона одважност да се проблем изнова промисли и евентуално раствори подручје истинитијег људског искуства. Утолико, али и не само из тог разлога, "Производња идеологије" је особна филозофска студија. Писана са једном снажном духовном потребом да се сваки исказ до краја растерети двосмислености, она захтијева стрпљивог и филозофски образованог читаоца у свом покушају фундаменталног промишљања феномена идеологије.

Није случајно, а то сваки и површнији увид у историју марксизма може да утврди, да је марксистичко мишљење не само посебно заокупљено овим проблемом него и да је Марксово откриће и анализа идеологије — како то исписује Карл Манхајм — духовно историјски подвиг првог ранга, у чијем је постепеном настајању сарађивао цијели XIX вј. Тек у марксизму се освјетљава и разрађује један став свијести и мишљења, и тек у марксизму је овај начин мишљења разрађен са методском досљедношћу (Манхајм). И зато није случајно да од карактера разумијевања идеологије *in ultima linea* зависи како разумијевање тако и однос према марксизму. То не значи, штавише претпоставља, да се и у самом марксизму анализирају идеолошки елементи. Мислим да је потребно нагласити да се нужна анализа идеологије у марксизму не разматра само у односу на подручје политике, него, с обзиром на логичне консеквенце, у односу

на цјелокупну продукцију људског живота. Илустрације ради: изградња и конституција друштвених (духовних) наука, или заснивања оног специфичног мисаоног поступка који се формулише као научан, од краја XVIII вј. па до данас међусобно се диференцира — и то су стварни и одлучујући моменти у развоју једне науке — у откривању нових подручја човјековог свијета. Кад појмови културе и историје постану проблем људском мишљењу, а постају кроз конституцију поменутих друштвених наука, тада се читава и духовни час рођења филозофије као филозофије историје, историографије, касније психологије, социологије, антропологије итд. Међутим, без Марксовог епохалног разумијевања идеологије ми бисмо и данас, вјероватно, идеолошку димензију културе и историје мислили на начин просвјетитељства, романтизма или њемачке идеалистичке филозофије. Дакле, не бисмо је уопште мислили. Истовремено, то с једне стране значи да је потпуна елаборација једног проблема неодвојива од експликације фундаменталних методолошких темеља науке која искушава проблем, а с друге, да је истраживање феномена идеологије уједно и испитивање самог марксизма. Ово мишљење је далеко од сваке редукције марксизма на идеологију, јер у том случају тако дефинисан марксизам не би битно надилазио ниво прагматичке, инструментализоване анализе, односно ту и не би било ријечи о анализи већ о затвореном идеологизованом говору.

У том смислу могао би се, у времену јасне свијести о постварању као отуђењу људског, Марксов став из "Прилога критици Хегелове филозофије права", да је претпоставка сваке критике критика религије, преформулисати у констатацију: да је претпоставка сваке критике критика идеологије. И као што је Маркс знао да је религију апсурдно редуковати на њену институционалну форму (цркву), већ да критика религије постаје истинска критика онда кад је критика стварног живота, тако и идеолошко није могуће разумијевати само из његове уобличене, институционалне форме, већ из претпоставки које институционални облик прикрива. Зато и Паић, на трагу промишљања, усудио бих се казати, истинске духовне интенције Марксовог дјела, с правом констатује: "...у систематским социологијским приказима идеологије: идеологија се издваја, /а потом и ограничује на одређене назоре, моделе, скупове одређених норми и судова — што, наравно, не води истраживање преко границе објашњавања исјечака феноменологије и феноменалности идеологијскога. Остају питањем недодирнуте потребе, њихова онтологијска и онтичка нарав и њихово освјешћивање у суставима интереса посредованих низом чинитеља производње живота; чинитеља што у вазда одређеном стјечају — камо припада и активност мислећих/дјелатних субјеката — судјелују у стварању интереса од којих, као нечега што је већ обликовано, претежан дио социологијских истраживања почиње и одатле просљеђује према појавама идеологије. Дакако, испуштањем онтологијског ранга потреба, а поврх свега поменутога повијесног стјечаја, ствара се привид: као да је могуће просвијетлити појаве идеологије обилажењем њихова извора. Ако се ипак истраживањима појаве идеологије приказују објашњивим и објашњеним — унаточ непроблематизирани извору — онда су и таква истраживања захваћена моментом несвијеснога, о самом извору неосви-

јештеног држања. Дакле, обухваћена су управо оним што неријетко и посве необразложено приписује предмету истраживања, идеологији“ (стр. 45).

Овај нешто шири извод из ”Производње идеологије“ Иве Паића узели смо као парадигматичан за читавање духовне одважности филозофског поступка који аутор инаугурише. Наиме, ако занемаримо ауторову имплицитну критику социолошких ограничениости у испитивању идеологије, јер су омеђене пуком дескрипцијом идеолошких облика, па чак и разумијевање проблема идеологије нараздвојно од разумијевања саме науке која га експлицира, назначавача се Паићев метод. Аутора примарно не занима идеолошки облик него, социолошки гледано, ни историјско мјесто кад идеологија постаје проблем. Он битно трага за претпоставкама које доводе не само до идеолошког облика него и до научног метода у испитивању идеологије. Стога се Паићев методичко-методолошки поступак битно одређује као фундаментално, херменеутичко промишљање самог људског живота, па је у том свјетлу означен и као могући херменеутички нацрт једне антропологије истинског људског свијета. Зато он и истиче став да је из перспективе питања о препрекама самосвијести-прије њеног оспособљења у моментима и регијама производње живота, дакле, прије њеног институционализовања у теоретским творевинама знаности — оно битно питање идеологије.

Међутим, овај херменеутички Паићев поступак који покушава да пропитује дубље од уобличеног, дакле, који трага за пред-разумијевањем проблема, не би био особен, јер нам је у основним мотивима посредован историзмом XIX и почетка XX вј., када уједно не би успостављао продуктиван дијалог са Марксом и марксизмом. Да ли то и иначе говори да сама проблематизација идеологије, било да се она одвија у хоризонту феноменологије, егзистенцијализма, херменеутике или структурализма, не може апстраховати Маркса — остављамо по страни.

Мјесто идеологије, како гласи једно од насловљених поглавља ”Производње идеологије“, за Паића је важно питање, јер оно открива чињеницу издвајања идеологије од нечега што она није, односно издвајања идеологије од материјалне дјелатности и материјалног саобраћања. Тако се социологија знања, знанствена идеологија и идеологија као знаност јављају као они теоријски концепти идеологије који свједоче о издвајању. Прво издвајање јесте издвајање идеологије као посебног подручја знаности. Оно је већ у методичкој ауторској претпоставци одбачено, јер битно не надилази ниво дескрипције. Други облик издвајања парадигматичан је у ”совјетском марксизму“, а почива у сазнајнотеоријском одређењу идеолошке свијести, односно изједначавању идеологије са погледом на свијет. Знанствена идеологија је тако супротна Марксовој позицији, јер, како каже Паић, не изводи појам интереса из класе, него класу примјерава једанпут установљеном појму интереса класе. ”Зато се — исписује Паић — у ставовима ’знанствене идеологије’ не може открити говор о радничкој класи као ’осјетилној снази’ и организацији те осјетилне снаге која себе, поврх свега, и у ’изградњи социјализма’, усмјерава против битно капиталских первертираних односа израбљивања, потчиње-

ности; односа што их 'зnanствена идеологија' — злоупорабом и Marxovih на корјениту промјену постојећег усмјерених мисли — произвољним означавањем приписује само друштвима што не 'граде социјализам' (стр. 48). Тиме облици издвајања идеологије изнова постављају питање о њеном мјесту.

Аутор посебно проблематизује Марков став из "Њемачке идеологије" о подјели рада и идеологији. Испитивањем процеса живота, који се на два начина појављује и приказује једној те истој свијести, Паић кореспондентно Хегеловој развијеној анализи из "Феноменологије духа" о односу господара и слуге, показује дијалектику самосвијести у којој је дјелатни, предметни моменат сам рад. "Ако се доиста држи Marxova тврдња о подјели рада и идеологији, резимира Паић, ако се досљедно мисли из бити узрока, идеологијско је на дјелу већ у дијелењу рада (Teilung der Arbeit) и у растављености (Trennung der Arbeit) рада прије постављања и постављености подијељена рада у идеологији, у идеологији како је Marx прегнантно метафорички везује уз *camera obscura* и дјелатно окружје те тамне коморе. О производњи идеологије не може се разложно говорити као о нечему што је послјије властита узрока; о узроку (подјела рада) не може се разложно говорити као о нечему што је прије производње идеологије; такођер, не може се разложно говорити о пракси идеологије која накнадно дјелује на првотни узрок — јер би се тиме претпоставило, противно бити узрока, да су идеологија и пракса идеологије нешто у чему узрока нема. Затим, сва три момента — производња, идеологија, идеологија и пракса идеологије — имају једну те исту 'супстанцију', као што је имају подјела рада и растављање рада — наиме: сам рад" (стр. 54). Као што је видљиво, Иво Паић прецизно појмовно и терминолошки диференцира идеологије у виду производње идеологије, идеологије и праксе идеологије. Оноспособљавање свијести, оноспособљена свијест и њена пракса су појмовни еквиваленти производњи идеологије, идеологији и пракси идеологије, а њихову конституицију Паићу омогућава покушај мишљења нераздвојности рада и свијести. Утолико, слиједећи ову логику извођења, аутор с правом констатује да је овакво промишљање идеологије неспојиво са било којом теоријом идеологије као теоријом посебног подручја збиље и посебног предмета знаности. Истина, на овом мјесту се отварају и могуће другачије проблематизације, односно питање о могућности научног приказа идеологије или питање уопште о томе што јесте наука.

Разматарајући бит и границе Енгелсовог појашњења "формалне стране" извођења идеолошких представа, Иво Паић је приступио критичкој проблематизацији Маркс-Енгелсовом заједничком разумијевању идеологије и каснијем Енгелсовом напуштању Марковог појма идеологије. Истовремено Паићу је стало и до могућности приказа производње идеологије и праксе идеологије. Ослања се на двије различите методичке оријентације, херменеутичку, из које екстрахира појам присјећајућег читања као апликације Хусерловог појма ретенције и пасивне генезе, и Маркову. Утврдивши да Енгелсово присјећајуће читање не продира у бит његове и Маркове позиције 1846. године, Паић покушава да прокине и у разлоге таквог Енгелсовог става. Први је садржан у Енгелсовом протуфилозоф-

ском "назирању које битак редуцира на природу, а мишљење на дух да би из тако приређеног одговора на 'највише питање' саму филозофију укоријенио у борнираним незнаљачким предодбама. Друго, свођењем дијалектике на знаност, а потом знанствено приступа повијести на бит његове и Магхове новости; наиме на знанствено рефлектирање, чак и одражавање, посталог свијета" (стр. 82).

Посебно занимљиво мјесто у "производњи идеологије" сигурно је и Паићево херменеутичко разумијевање става о "начину производње материјалног живота". Наиме, Паић показује да начин производње материјалног живота нису односи у производњи. Односи не производе себе из себе, те у том смислу они одговарају одређеном развоју њихових материјалних производних снага. Економска структура се тако јавља као "база надградњи". Али, тврди Паић, економска структура није темељ друштва, "она се утемељује у нечему. Утемељује се у ономе чему та 'база', 'реална база', одговара. 'База' одговара продукцијским снагама опћенито и свагда одређеном развојном ступњу продукцијских снага људи. Остаје тврдња о економијској структури или реалној бази над којом се дижу правна и политичка надградња" (стр. 107). Економска структура, дакле, није база друштва, већ општа структура капитала као начина производње живота. Идеолошка као онеспособљена свијест се тако јавља као она свијест која није способна да сагледа своје поријекло и свој темељ у економској као општој структури капитала. Овдје, свакако спада и Паићево увјерење да је одређење идеологије из бити подјеле рада суспектно. Међутим, и овдје се отвара могућност проблематизације, која, наравно, не би смјерала на механичко раздвајање рада, база и надградња, односно на механичко мишљење рада, већ рада као начина људске егзистенције, те његове анализе као анализе процеса рада. Другим ријечима, комлементарна анализа. Паићевим промишљањима би вјероватно нешто маркантније проблематизовала отуђени рад, мада, истини за вољу, већ сама тематизација идеологије имплиците то садржи као претпоставку.

Стога Паић, на једном мјесту, и каже: све је стављено у тренутак подјеле рада. Идеолошко се не очитује само у надградњи, већ обухвата и базу. И ту, свјесни, разумљиво, да испуштамо многе драгоцене моменте Паићевог поступка, испитивање идеологије нужно постаје испитивање и одређени однос спрам марксизма. Тако Паић у своју критичку оптику смјешта тоталитарну као онеспособљену свијест и демонстрира је на егзистичком социјализму. Условно речено, овдје је ријеч о "одступању" од ауторовог прокламованог мисаоног поступка, јер се сада научни облик приказа идеологије, добро познат у варијанти догматског марксизма, критички сажима у односу спрам марксизма као науке. На жалост, становиште истинског научног приказа идеологије насупрот идеологизованој науци о идеологији није и шире експлицитано.

На крају, може се рећи да је дјело Иве Паића "Производње идеологије" амбициозна филозофска студија, која својим особеним мисаоним поступком, систематским начином излагања улази у ред наших најзначајнијих промишљања феномена идеологије и њеног марксистичког разумијевања.